

גלובליזציה בחוסר נחת

יהודה שנהב

לאחרונה עסקתי בסקירה שיטתית של עתונות אמריקאית על מנת ללמוד על הסוגיות החברתיות והפוליטיות העיקריות במעבר מסוף המאה למאה החדשה. אני רוצה לחלוק עמכם כמה מן הקטיגוריות המרכזיות שעלו מן המיון שעשיתי:

מסות של גלי הגירה מארץ לארץ
פחד מכניסתם של "עובדים זרים"
רגישות לאיכות הסביבה
פסינציה ופחד מטכנולוגיה (אופטימיות ופסימיות)
דיון במודרניות וביקורת חריפה עליה
סלידה מסוציאליזם מצד אחד ומדרוויניזם חברתי מצד שני
חיפוש אחד דרך שלישית
ניסיונות ליצור תקני ייצור ואיכות עולמיים
דיון אינטנסיבי בגלובליזציה ובמתח בין המקומי לגלובלי

העתונות האמריקאית עליה עברתי היא בין השנים 1899-1900, כלומר בתקופת המעבר מן המאה ה-19 אל המאה ה-20. נראה שהסוגיות הבערות על סדר יומנו העסיקו את הדיון הציבורי כבר לפני 100 שנים.

אני ממליץ לשים לב גם לטקסט הביקורתי הבא על הגלובליזציה.

"הצורך בשיווק גדל ומתרחב של מוצריו מריץ את ההון (במקור "הבורגנות") על פני כל כדור הארץ. הוא מוכרח לבנות לו קן בכל מקום. לתקוע יתד בכל מקום. לקשור קשרים בכל מקום ... חוקים, ממשלות ומכסים שונים – נצטופפו יחד והיו לאומה אחת, לממשלה אחת, לחוק אחד, לגבול מכס אחד"

את הטקסט הזה לא כתבו המפגינים בסיאטל, או בפורטו-אלגרה. הוא לקוח מתוך המניפסט הקומוניסטי. כתבו אותו בגרמנית בשנת 1847 שני אקטיביסטים חברתיים בשם מרקס ואנגלס. יש אכן לא מעטים שטוענים שהגלובליזציה אינה תופעה חדשה כלל ועיקר. בספר מבריק בשם **השינוי הגדול** (The Great Transformation) מתאר קרל פולני את המאה ה-19 - בין הסכם וינה למלחמת העולם ה-I, כמאה האמיתית של הגלובליזציה. מאה שנשלטה על ידי מאזן כוח פוליטי בין המעצמות הגדולות ועל ידי שוק עולמי, כשבסיומה בשנת 1896 מתרחשים המשחקים האולימפיים הראשונים. פולני מזכיר לנו שוב ושוב שהשוק הגלובלי לא בא לעולם באופן ספונטני וכי הוא יצירה פוליטית של בני אדם. במעמדו של השוק תמכו מנגנוני הגלובליזציה של אז, בעיקר מערכת עולמית של זהב ומוסדות מוניטרים מפקחים.

יש אשר הולכים אחורה ומוצאים לגלובליזציה ביטוי עוד יותר מוקדם במלכות אחשוורוש (שמלך מהודו ועד כוש), או בדברי הימים של הנביא יונה שהיה צריך להתנבא בנינוה (בבל) אולם ברח לתרשיש (ספרד). יש הממקמים את תהליכי הגלובליזציה המוקדמים ברספובליקה הנוצרית (Respublica Christiana), או בהפצת הדת הנוצרית ברחבי הגלובוס עם התפשטות הכיבושים על ידי הכוחות הקולוניאליים של אירופה. בסוף המאה ה-19 - הופצו שיטות הדואר הבריטי ברחבי העולם הקולוניאלי. האמריקאים הפיצו שיטות ניהול, והגרמנים שיטות הנדסיות. ארמטיו סן חתן פרס נובל לכלכלה מבקש מאיתנו לשים לב גם לעובדה, שתהליכי הגלובליזציה החלו בעולם העתיק – למשל הגלובליזציה של האלגברה או האלגוריתמים הראשונים – ושהם נעו מאסיה לאירופה ולא להיפך. כל הדוגמאות הללו מאפשרות לנו לטעון אולי כי בכל רגע היסטורי חדש יש מימד מסוים של גלובליות.

מול עתיקותה "האוביקטיבית" של תופעת הגלובליזציה, יש היום נביאים רבים המכריזים על "חדישותה" (אם להשתמש בפרפרזה הפוכה לטענתו של בנדיקט אנדרסון לגבי הלאומיות **בקהילות מדומיינות**). כך למשל מודיע לנו תומס פרידמן כתב הניו-יורק טיימס בספרו המפורסם **הלקסוס ועץ הזית** ש"העולם בן עשר". העולם בן עשר, טוען פרידמן, מפני שמאז נפילת חומת ברלין נסתיים הפיצול האידיאולוגי, השווקים העולמיים זכו לחירות ועידן הגלובליזציה החל. פרידמן מתחיל כאן בספירתה של היסטוריה חדשה. כפי שאראה בהמשך יש לטענה זו על תחילת ההיסטוריה מעמד פרדוקסלי מכיוון שההגיון המנחה אותה הוא א-היסטורי (זה בא לידי ביטוי מובהק ברעיון של "קץ ההיסטוריה" עליו אדבר בהמשך). אולם לפני כן אשאל: מה עומד מאחורי הניסיון העכשווי להכריז

אכן יש משהו מפתה בלדבר על הגלובליזציה ועל תרבות האינסטנט שלה כההליך חדש וחסר תקדים היסטורי. רק בעשור האחרון קיבלנו את ה-CNN במתנה. מלחמת המפרץ, קוסובו, מגדלי התאומים וההפצצות של אזרחים באפגניסטן שודרו בשידור חי. רק עכשיו אנו מוצאים ברובע הקאוסן בבנגקוק תאילנדים שמדברים עברית. רק עכשיו משחקים ישראלים שש-בש באינטרנט עם פרטנרים סורים. אנו לומדים להתפעל מקופסא של הקרן הקיימת עליה חתום Made in China. אנו מכירים היכרות אינטימית את חנויות ה-Starbucks וה-Gap, חנויות של כל מקום ושל שום מקום; ומזמינים באמצעות האינטרנט חדרים בבתי מלון באיי הפולינזיה. MTV ואופרות סבון הם ביטוי חזק לסטנדרטיזציה של תרבות האינסטנט הגלובלית. המצג הפוסט-מודרני של ייצוגים, בריקולז'ים וסימולקרות, חיקויים שאין להם מקור, וייצוגים שערכם גדול מן המקור. אין ספק שיש פה שינוי רדיקלי בתפיסת הזמן והמרחב. היא מלווה בתחושה של הסרת הקסם מן העולם והפיכתו ל"כפר גלובלי" (כלשונו של מרשל מקלוהן), עולם מכווץ, עולם ללא-גבולות או צמיחתה של תודעה עולמית (Guillen 2001 *).

יש בדיבור על הגלובליזציה גם מימד אוטופיסטי המקדם אשליה של חופש, של קוסמופוליטיות ואפילו מימד אבנגליקלי המקדם את "קץ ההיסטוריה" כפי שהציע לנו פרנסיס פוקויאמה. "בעידן הגלובליזציה שולטים רגשות של בני אדם ולא אגרופיה של המדינה" כותב תומס פרדידמן "ההתפשטות של השווקים החופשיים ושל הדמוקרטיה ברחבי העולם מאפשרת לבני אדם רבים יותר בכל מקום להגשים את שאיפותיהם להישגים." כל אלה מסעירים את הדמיון ומטשטשים את קו הגבול שבין פנטסיה למציאות או בין המימד האוטופי לבין המימד הדכאני של הגלובליזציה.

אולם בו בזמן, במקביל להיבטים האוטופים של הגלובליזציה אנו מחוייבים גם לשאול: מה עם הילדים השחורים שעובדים עבור בנטון בשכר רעב? או הנשים שעובדות 18 שעות במתפרות באירביד בשכר של 30 דולר לחודש? או הפיכתם של איזורים שלמים בהודו או סין לאתרי פסולת של ציוד מחשבים או חומרים רדיואקטיביים מארה"ב? ותיירות הסקס וסחר בנשים וילדים לצרכי מין? והרעב בהודו, רואנדה, ונמיביה? ומה עם העובדה שמדינות הג'8-, אלה שלא מיהרו לעזור לכלכלתה של ארגנטינה שקרסה, אחראיות להפצת כ-90 אחוזים מכלל אמצעי ההשמדה בעולם (* (Sen 2002)? ומה עם ההרס של תרבויות ילידיות ברחבי העולם הלא מערבי ומקדוניזציה

ה11 - לספטמבר ממחיש בפנינו את קיומם הדיאלקטי של שני צידי מתרס אלה של תופעת הגלובליזציה. הוא הציג בפנינו לא רק את הצד האפל של הגלובליזציה בצורה הכואבת ביותר, אלא גם הציג את הדיאלקטיקה שעליה היא בנויה. גם משום שהגלובליזציה משוכפלת על צירי הקרטוגרפיה של הדיכוי הקולוניאליסטי, וגם משום שהכסף למימון פעולות אלה הועבר בנתיבי הגלובליזציה החדשה. לאחרונה התפרסמה כתבת תחקיר שלמדה אותנו כי בין בעלי המניות של חברת ההשקעות הווינגטוני קרלייל (Carlyle) המושקעת עמוק בתעשיית ההגנה האמריקאית ניתן למצוא טיפוסים בולטים כמו ג'ורג' בוש, פרנק קלושי (מזכיר ההגנה לשעבר וסגן מנהל הסי.אי.אי.), ג'יימס בייקר ואוסמה בין לאדן. מה שאמור להיות עידן בלתי דיאלקטי, כלומר עולם ללא אופוזיציה לליברליזם האמריקאי וחיסולה של "אימפריית הרשע" התברר לכולנו בצורה הכואבת ביותר כאשליה של דמיון מערבי פורה. מסכם זאת בצורה חד משמעית חתן פרס נובל לכלכלה ג'וזף שטיגליץ "הגלובליזציה מנוהלת באמצעים בלתי דמוקרטיים והיא בלתי מועילה למדינות מתפתחות, ובמיוחד לעניות שבהן" (*Stiglitz 2002).

לו מקס וובר היה חי עמנו היום, והיה מתבקש לשאת הרצאה זו, אפשר להניח שהיה שואל כיצד ניתן ליישב את שתי הסתירות הגדולות שתופעת הגלובליזציה מציבה בפנינו ואת הפער בין שני השיחים המתקיימים אודותיה. **הסתירה האחת**, היא בין הצד האוטופי של הגלובליזציה לבין צידה האפל; **השנייה** היא בין הטענה לעתידותה של הגלובליזציה לבין הטענות על חדישותה.

מורשתו המרשימה של וובר, בעיקר בניסוח חילוני של רציונליות ורציונליזציה, הייתה מבוססת במודע על סתירות דיאלקטיות דומות. הוא הצביע על הסתירה שבין האוניברסליות של הכלים האנליטיים-יוריסטים, לבין ייחודם של תהליכים היסטוריים; בין המכוונות של הפעולה הרציונלית ובין המשמעות הבלתי צפויה שלה; בין הטיפוסים האידיאליים האוניברסליים לבין המשמעות הסובייקטיבית של הפעולה האנושית; ובעיקר בין האיום הכבד שמקורו באמצעי השליטה של הרציונליות כנגד תרומתן לסדר חברתי חדש ויעיל. כל הסתירות הללו היוו נדבך מתודולוגי ותיאורטי חשוב בתפיסת עולמו האפיסטמולוגית של וובר.

וובר היה מבקש מאיתנו להבין את המתח בין שתי הסתירות האלה מתוך הדיאלקטיקה שטמונה בכל אחת מהן וביניהן. הוא היה מבקש לא להתפתות לראות תופעות היסטוריות כחדשות ומנותקות מהקשר היסטורי, ובו בזמן להבין אותן גם מתוך האלמנטים החדשים והייחודיים שלהם.

בעקבות וובר ארצה לטעון שהסתירות הללו מקורן בפעולת הניתוק שמייצר השיח על גלובליזציה כתופעה אוטופית וחדשה לבין מקורותיה ההיסטוריים והאידיאולוגים של התופעה. במלים אחרות, בעוד שהגלובליזציה היא תופעה רבת פנים ומשמעויות, השיח הדומיננטי על גלובליזציה מבליט חלק ממאפייניה ומעלים אחרים. פעולה זו באה לידי ביטוי בשני הצירים עליהם הצבענו:

האחד, ניתוק בין ההגיון ההיסטורי של הגלובליזציה לבין אופן הצגתה כא-היסטורית. כלומר כנתק בין הטענה לעתיקותה לבין הטענה לחדשותה.

השני, ניתוק בין ההגיון הפרטיקולרי של הגלובליזציה לבין אופן הצגתה כאוניברסלית. כלומר כנתק בין הצד הדכאני שלה לבין צידה הפתייני.

הנתקים הללו מאפשרים לתומס פרידמן ולאחרים לדבר באופטימיות רבה על עולם גלובלי חדש, בן עשר בלבד. תוך מחיקת ההיסטוריה הדיאלקטית שלה.

בעקבות וובר, ארצה להבין בהרצאה זו את המתח שמייצרות שתי הסתירות הללו גם על ידי הבנת ההיבטים החדשים שבתהליכי ה"גלובליזציה" ובו בזמן גם על ידי מיקומה בקונטקסט ההיסטורי הייחודי שלה: כשלב מאוחר של ההגיון הקפיטליסטי העולמי. הקפיטליזם העולמי קיים מזה מספר מאות, אולם הקפיטליזם של ההון הנוכחי מאופיין על ידי תפיסת זמן ומרחב שונים מאלה של הקפיטליזם התעשייתי של המאה ה-19 וה-20. הוא מבוסס על וקטורים עצמאיים המייצרים נתק מלאכותי בין הספירות השונות של הקיום שלנו: בין הון וכלכלה, בין הון ופוליטיקה, בין הון ותרבות. אני רוצה להצביע בקצרה על שלושת הנתקים הללו, ולהראות כיצד שיח הגלובליזציה מטשטש את שלושת הנתקים, כלומר ניזון מהם ומכונן אותם בו זמנית.

הנקודה הזו על השיח היא חשובה. אציג לכם חידה קטנה. אם נבחן את המדדים המצביעים על היקף הגלובליזציה העולמית בעשרים השנים האחרונות, ונשאל מהו המדד שמראה על הגידול הגדול ביותר? נגלה כי: היקף שיחות הטלפון גדל פי 1.5; העברות בנקאיות בין מדינות גדלו פי 3;

(Guillen 2001). ההתפרצות הדיסקורסיבית הזו הינה הגרעין

הקשה של השיח העכשוי על גלובליזציה.

אטען ששיח זה משכלל את הנתק של הקפיטליזם הגלובלי ממקורותיו ההיסטוריים והאידיאולוגים תוך שהוא מוצג כתופעה חדשה. שיח זה מזכיר מאוד את השיח על מודרניזציה. גם הוא ביטא את הקפיטליזם המתועש של סוף המאה ה-19 - אולם הציג את עצמו אל מול העולם כחזון אוניברסלי של קדמה ותבונה לטובת הכלל. השיח הזה מטשטש את מקורותיו הדורסניים של ההון ומעניק לפרקטיקות אלה מעטפת לגיטימציונית חדשה. היחודיות של תופעת הגלובליזציה אינה בעצם גילוייה, אלא במופעיה ובאופן שבו היא מציגה את עצמה. במלים אחרות, אני מבקש להצביע על התופעות שהשיח על גלובליזציה מאפשר להעלים.

הנתק הראשון: בין הון וכלכלה

את ההיסטוריה של הקפיטליזם העולמי אפשר לתאר בצורות שונות. לצורך הדיון אחלק היסטוריה זו לשלוש תקופות משמעותיות:

- (1) הקפיטליזם הליברלי שצומח בד ובד עם עם הקולוניאליזם האירופאי (החל מן המאה ה-17);
- (2) הקפיטליזם המאורגן (הפורדיסטי) שהיה מבוסס על התיעוש הגדול בתוך מדינות האומה באמצעות פרולטריזציה של העבודה וקומודיפיקציה של הסחורה (החל מסוף המאה ה-19);
- (3) הקפיטליזם הפוסט-פורדיסטי – הקפיטליזם הגלובלי של ההון - אשר מבוסס על חברות רב-לאומיות תוך נתק ממדינות הלאום הקלאסיות (החל מן המחצית השנייה של המאה ה-20).

בספרם *The End of Organized Capitalism* משרטטים Scott Lash & John Urry את מאפייניו של הקפיטליזם הגלובלי של ההון (השלב השלישי) בהשוואה לקפיטליזם המאורגן (השלב השני). הקפיטליזם המתועש היה מבוסס על הפרדה בין בעלות ושליטה, על מדינת האומה כזירה שבתוכה מתארגן הייצור, על תיחום התיעוש בין הפוליטיקה של המדינה מלמעלה לבין הפוליטיקה של ארגוני העובדים מלמטה. אוליגרכית ההון עדיין הייתה מורכבת מאנשים בעלי שם, זהות ואזרחות. עולם העבודה היה זירת ההתרחשות של הכלכלה. למרות שלא היה זה קפיטליזם בעל פני אנוש בהכרח, הוא הוגבל בחלק מן הארצות הקפיטליסטיות הגדולות על ידי מדינת

להון של הקפיטליזם הגלובלי (השלב השלישי) יש גיאוגרפיה ותפיסת זמן אחרת. הוא מנותק מן המדינה ומבוסס על הפרדה מטרידה בין הון מצד אחד לבין סחורות ועבודה מצד שני. המיתוג של המוצר פועל במנותק מאופן ייצורו. הוא ניזון מנתק זה ומכונן אותו בו בזמן. אחד הנתונים המדהימים המצביעים על נתק זה הוא שבסוף המאה ה-19 היה שעור הסחורות מתוך נפח הכלכלה גדול יותר משעור הסחורות בסוף המאה ה-20. נתון זה מצביע על גידול מסחרר בהון, ללא גידול מקביל בייצור. זו אחת הסיבות שבשלה אין להון עניין בהשקעות בחינוך, בתשתיות, בריאות, דיור או רווחה (כמו שהיה מקובל בקפיטליזם הפורדיסטי). יותר מכך, על חוסר הסימטריה בין הון לעבודה בתהליכים גלובלים ניתן ללמוד מן הנתון הבא. למרות כל הדיבורים על גלובליזציה של העבודה, עדיין שעור העובדים שמועסקים מחוץ לארצם הוא בסך הכל 1.5% מכח העבודה (*). (Featherstone 2001).

חוסר סימטריה זה מביא בעקבותיו להגדלת האבטלה ולא להיפך. בין 1980 ל-1995 גדל מספר המובטלים בשבע המדינות המתועשות מ-13 ל-24 מיליון. זו הכפלה של מספר המובטלים ב-15 שנים, וזאת מבלי לקחת בחשבון עוד 4 מיליון עובדים שחדלו לחפש עבודה ועוד 15 מיליון העובדים בעבודות חלקיות וזמניות (*פורסטר 2002: 120). שעורי האבטלה הגבוהים אינם מקריים ואינם זמניים. הם מסמנים מגמה חד משמעית של בריחת הכלכלה מן העבודה במונחיה הקלאסיים. הסוציולוג אולריך בק הציע בספרו האחרון להתרגל לעובדה שמרבית המשתתפים בכוח העבודה לא יועסקו בתעסוקה מלאה בכל מהלך חייהם, ועוד יותר מכך, רבים יצטרכו להתרגל לתקופות ארוכות ללא עבודה כלל. הנתק מן ההון והכסף הגלובלי מאידך את העבודה והופך אותה לישות נטולת תוכן. מספר קופסאות הקרטון ומדרכות המשמשות כמיטות הולך וגדל. בשל התלות של המדינה בהון והחשש מבריחתו מסייעת המדינה להון תוך הגדלת החוב הציבורי שהיא נוטלת על עצמה.

בעידן בו אנו מורגלים לייחס מחשבה פונדמנטליסטית לארגונים ותנועות דתיות בלבד כדאי דווקא להצביע על שלושה גופים פונדמנטליסטים חילוניים אשר מקדמים את מעמדו של ההון הגלובלי: הבנק העולמי, ארגון הסחר וקרן המטבע. שלושת הארגונים הללו המכונים "זרזי השוק החופשי"

Stiglitz

(2002). איגנסיו ראמונה העורך הנודע של "לה מונד דיפלומטיק" כינה זאת "דת חדשה", "מחשבה אחידה" או "דוקטרינה צמיגה אשר באופן בלתי מורגש עוטפת כל נימוק מתמרד, משתקת אותו וחונקת אותו". כמה ממדינות "העולם השלישי" נפלו קורבן להטפה הדתית, והלא פעם אלימה, של הגופים הללו.

למשל, עד להתערבות קרן המטבע הגבילה ממשלת תאילנד הלוואות בנקאיות לספקולציות של נדל"ן. קרן המטבע הסבירה לה שהשוק מבין טוב יותר מהבירוקרטים של האוצר התאילנדי מה טוב לכלכלה. הלוגיקה של השוק הובילה להשקעה בבנייני משרדים ריקים בבנגקוק, בעוד סקטורים אחרים כמו חינוך או תחבורה נותרו רעבים ללא השקעה. יותר מכך, ארגנטינה, יותר מכל מדינה מתפתחת אחרת, אימצה את הליברליזציה אל חיקה. המכסים הופחתו, מפעלים ממלכתיים הופרטו, תאגידים רב-לאומיים התקבלו בברכה והפזו הוצמד לדולר. באפריל השנה עוד הילל ג'ורג' בוש את "אזור הסחר החופשי של האמריקות" כיעד המרכזי של מדיניות החוץ, ש"ייצור עידן של שגשוג בהמיספירה של חירות" (*פול קרוגמן, הארץ 2.1.02). אלא ש'כנסיית קרן המטבע' לא סיפקה כל סיוע למאמינים, ובמקום לחלץ אותה מן המלכודת המוניטרית בחרה לרשום לארגנטינה עוד צנע ועוד צנע עד הסוף המר. פקידי הקרן התעקשו להקיז דם לחולים גם כשמצבם התדרדר, כפי שנהגו רופאים בימי הביניים (*פול קרוגמן הארץ 2.1.02). מיליוני אנשים באמריקה הלטינית משלמים עתה את מחיר האשליה. העורקים של אמריקה הלטינית פתוחים ומדממים בשל הליברליזציה, כתב הסופר האורוגואוי אדוארדו גליאנו (*ניצן הורוביץ, הארץ, 8.1.02).

דווקא מי שנלחם נגד הגלובליזציה הרוויח. מלזיה סגרה את הגבולות, הגבילה את ההון ולא נענתה להצעות של קרן המטבע. ארה"ב, לעומת "העולם השלישי", שימרה לעצמה מקדמי בטחון. היא משתמשת באמצעי מגן כמו מסים, מכסים, סובסידיות פנימיות. היא אף פעם לא קיבלה על כך ציון שלילי מן המורים של קרן המטבע. שטיגליץ אף אמר פעם כשהוא קורץ בערמומיות למדינות העולם הלא-מערבי: "עשו כמונו ולא כמו שאנו אומרים לכם לעשות."

מחקר חדש של המרכז למדיניות כלכלית בווינגטון (Center for Economic and Policy Research) מתווכח עם חוקרים של הבנק העולמי או כלכלנים של ה-The Economist אשר טענו שצמיחה גלובלית מצמצמת את ממדי העוני. המחקר מראה שצמיחה כלכלית במדינות אמריקה הלטינית הייתה יותר גדולה בין 1960-1980 (75% גידול של התוצר המקומי לנפש) מאשר בין 1980-2000 (רק 6% של התוצר) עת יושמה מדיניות קרן המטבע שם (Wesbrot et. al. 2000*). חתן הנובל שטיגליץ אינו מתפלא. איך ניתן לבנות מפעלים, לצמוח או ליצור מקומות עבודה, הוא שואל, אם כסף אשר מגיע אל תוך המדינה, עוזב אותה בן לילה וחוזר חלילה?

כדאי לחשוב על עובדות עגומות כאשר מדברים פה אצלנו על ההגיון של השוק, על הצורך בנסיגת המדינה מן הכלכלה, או על הפרטה. כדאי אפילו לזכור שהיה פה פעם שר אוצר שביקש להצמיד את השקל לדולר. רק בחודש שעבר ביקרו אצלנו נציגי קרן המטבע ונתנו תעודת שליש לנגיד בנק ישראל ולשר האוצר. מה שמטריד ביותר הוא העובדה שאין אצלנו כמעט התארגנות אזרחית אשר תאבק במהלכים האנטי-דמוקרטיים הללו. המשבר הזה בא לידי ביטוי בולט גם בספירה הפוליטית.

הנתק השני: בין הון ופוליטיקה

תנועתו הבינלאומית של ההון גורמת לניתוקו לא רק מן הסחורות והעבודה אלא גם מן הפוליטיקה תוך יצירתה של חברת הון על-לאומית. ההון מאתגר את מעמדה הפוליטי של המדינה וצובר כוח מולה. מדינה שלא תציע להון אכסניה נאה תאלץ לאבד אותו. דמוקרטיה, שוויון, צדק אינן ברשימת סדר היום של ההון הזה. גם לא מניעתה של המלחמה הבאה, כפי שמציעים מספר חסידים של הגלובליזציה. אפילו הקפיטליזם הגלובלי המפותח והסולידי יותר של המאה ה-19 באירופה לא הצליח למנוע את מלחמת העולם הראשונה.

הכוח של ההון הגלובלי עובד הפוך ממה שמציעה תיאורית הכוח הקלאסית. בעבר פחדו יחידות פוליטיות מכניסה של זרים לשטחן. האיום הפוליטי החדש ממקם לא בכיבוש השטח הטריטוריאלי של המדינה אלא להיפך: באי כיבושה. כמו שאומר הסוציולוג הגרמני אולריך בק, יש דבר אחד גרוע מפלישה של חברות רב-לאומיות: אי פלישה של חברות רב-לאומיות. יותר מכך, אם בעבר הכוח של המדינה גדל עם גידול הטריטוריה הפוליטית, הכוח של הקפיטליזם של ההון גדל ככל שהוא הופך לאקס-טריטוריאלי. הכוח הזה לא צריך לגיטימציה פוליטית. הוא נע בכביש עוקף פרלמנטים, עוקף חוקים, עוקף חוקה, ועוקף את המנגנונים הדמוקרטיים של הפרדת רשויות.

הוא מגדיר מחדש את המשמעות של האמפריאליזם המסורתי משום שהוא טרנסליגאלי וטרנספוליטי.

אנו ניצבים בפני משבר לגיטימציה ללא תקדים בזירה הפוליטית. אין למי לפנות, בין השאר משום שהשוק הפיננסי אינו יציב מטבעו. הוא נע כמו דיונה של חול עם הרוח. אף אחד אינו אחראי, אף אחד לא התחיל את זה, אף אחד לכאורה לא יכול לעצור את זה. להון אין כתובת אי.מייל. ההון מייצר לו רשתות זרימה עצמאיות המביאות לדה-טריטוריאליזציה של הזירה העולמית וארגון מחדש של המרחב העולמי לפי קוי מתאר שאינם תואמים כל מערך פוליטי של אחריות, של accountability, של שקיפות או של סולידריות אנושית. הוא נמצא בכל מקום ובאף מקום בו בזמן. הוא לא חולק איתנו את תכניותיו, מחשבותיו או את השפה. גם לא את המספרים והספרות, גם לא את הדאגות (*פורסטר 2002). אין אני בא לומר שההון אכזרי. הוא פשוט אדיש, אנונימי ובלתי מוחשי. אזרחים עבורו הם מושג מופשט מדי.

עם עליית השלטון הנאצי ברח קרל פופר לניו-זילנד וכתב שם את ספרו החשוב **החברה הפתוחה ואויביה** (*The Open Society and Its Enemies*). העיקרון הבסיסי של הפרכה טען פופר, רלבנטי לא רק למדע, אלא גם לתפיסות עולם פוליטיות. פופר השתמש ברעיון פילוסופי זה על מנת לתקוף שתי אידיאולוגיות לא-ליברליות המתיימרות לייצג את האמת המוחלטת: הקומוניזם והפשיזם. המיליארדר ההונגרי ג'ורג' סורוס שמגדיר את עצמו היום כתלמידו המוצהר של פופר פרסם לאחרונה ספר בשם **החברה הפתוחה בסכנה**. סורוס היפך את היוצרות. בעבר נתפסה כלכלת השוק כחלק אינטגרלי מעקרון החירות של החברה הפתוחה. למשל, פרדריק הייק האידיאולוג הגדול של כלכלת השוק ואחד המייסדים הרעיוניים של אסכולת שיקגו בכלכלה (זוכרים את **הדרך לשעבוד**?) דיבר על תרומת השוק לחברה הפתוחה. הוא האמין שהקפיטליזם יגן עלינו מן הפאשיזם ומן הקומוניזם. לעומת פופר והאייק טוען סורוס שאנו ניצבים בפני עידן חדש. מה שמהווה סכנה לחברה הפתוחה הוא דווקא הפרויקט הליברלי של הקפיטליזם הגלובלי. זה שאמור היה לייצג את החברה הפתוחה אל מול החברות הסגורות מהווה איום משום שהוא מייצג חוסר לכידות והעדר ממשלה.

המדינה הטריטוריאלית ניצבת בפני הפרדוקס הגדול ביותר שלה מאז הקמתה בהסכם ווסטפליה. בזמן שהפרויקט הניאוליברלי החדש דוחף למדינה מינימליסטית וכמעט משותקת, באותו זמן בדיוק אנו זקוקים להגנה מקסימלית של המדינה מפני העריצות של ההון. דווקא הקרבה לכאורה

– מה שקוראים גלובליזציה - הביאה להתרחקות בין אנשים

שמקיימים יחסי פנים אל פנים ולהתרופפות בסיכוי של סולידריות. הגלובליזציה הפיננסית מייצרת מדינת עולם מלאכותית שאין לה כל בסיס חברתי, היא אינה כפופה למערכת בקרה דמוקרטית או פרלמנטרית, ויש לה סמכויות מופלגות בתחומים כמו זכויות עובדים, סביבה, בריאות, איזורי סחר, סגרציה גיאוגרפית ויצירה של קוי תיחום אתניים חדשים. זהו מקרה מובהק שסותר את האמירה כאילו "דמוקרטיה וקפיטליזם" הולכים יד ביד. אומנם הגלובליזציה מביאה לחופש מידע גדול – האינטרנט כמכשיר חתרני ולא רק שמרני – אולם במקביל הפונדמנטליזם של השוק כופה את עקרונות השוק על כל הערכים הפוליטיים והחברתיים. חופש המידע, זה שאמור לשחרר ולפתוח אופקים חדשים הוא זה שגם מביא באופן פרדוקסלי לפקוח אדיר על האזרח. הגלובליזציה נוטלת מן האזרח את החופש בשם החופש. הרעיונות של סורוס אינם חדשים. החידוש הוא בכך שאיל הון שעשה את הונו מעסקאות גלובליות מספק לנו עדות מרשיעה מיד ראשונה.

הנתק הפוליטי בין ההון לבין החברה הוא נתק מדאיג. בתווך שבין כוח הכסף וחולשתה של החברה האזרחית יכולות להופיע תופעות חדשות ושאינן חדשות של רוע ואלימות תוך שהן מנותקות מאחריות פוליטית. מעשי הרוע הגדולים של המאה ה-20 נעשו בעיקר בחסות המדינה. מעשי הרוע הגדולים של המאה ה-20 יעשו לא רק בחסות המדינה אלא גם בתיווכו של ההון. הם יפתחו צורות של ניהול המנותקות מאחריות הן כלפי דמוקרטיה, מוסר או צדק. אולי אין זה מקרה שתלמידי אסכולת שיקגו שהגו את הרעיון של הליברליזציה הפכו ברבות הימים גם ליועציו של הרודן פיננסי בצ'ילה.

נכון הוא שלגלובליזציה יש את הפן הדיאלקטי עליו דיברנו קודם ויש להזכיר גם את הצדדים האנושיים והמיטיבים של התופעה. כתוצאה מן הגלובליזציה צמחו ארגונים לזכויות אדם, רופאים ללא גבולות, או גופים על-לאומיים של תקשורת עצמאית. אולם התקשורת הגלובלית גם הביאה לניתוק ממוקדי הסבל. דווקא בשל הדיווח הגלובלי האינטנסיבי, למד העולם למד לחיות בשלום עם ייצוגים טלויזיוניים של זוועה. אפשר להסתכן ולומר שככל שהשתפרו אמצעי הייצוג כך גדלה האדישות כלפי סבל, וקטנה האחריות של גורמים לסבל. אין גם קשר בין השיפור העצום באמצעי הייצוג לבין הנכונות הפוליטית לעזור לקבוצות סובלות בין אם זה ברואנדה, הודו או פלסטין (אופיר 2000). אפשר לדמיין בחרדה משטר טוטליטרי אשר לא יהסס לעבור "גלובליזציה" ויהנה מאמצעי חיסול ללא תקדים כך שיוכל להשמיד עם בלחיצת כפתור (*פורסטר 2002).

הנתק השלישי: בין הון ותרבות

המשבר הכלכלי והפוליטי מעוגן גם במצב התרבות. התרבות הגלובלית והשיח התרבותי מסייעים להתמקמותו של ההון מחוץ לשיטחי השיפוט המוסריים והפוליטיים, ומעניקים לו את מעמדו החדש. המושג גלובליזציה קיבל דומיננטיות במדעי החברה ובשיח הציבורי בתחילת שנות השמונים. כפי שהראיתי קודם, מאז חוונו התפרצות דיסקורסיבית של ממש, מטחנה אין סופית של דיבור, כמעט שידול ממסדי לדבר על גלובליזציה. דיבור זה מניח ומכונן קיומו של נתק מובהק בין הדיון על גלובליזציה תרבותית והדיון על גלובליזציה כלכלית. גם העולם האקדמי מתקיים על נתק זה. ההשתכללות של הקפיטל צריכה לגיטימציה חדשה והאינטלקטואלים מספקים אותה. הדיבור התרבותי, בניגוד לדיבור על קפיטליזם, מניח סימטריה עולמית, גורס שיש בגלובליזציה הגדלת אפשרויות הבחירה, ומציג אותו כמשאת נפש של כל אזרחי העולם. הנפח של הדיבור על תרבות בקפיטליזם הגלובלי, מה שאדורנו והורקהיימר כינו חרושת התרבות, הוא הגדול ביותר בהשוואה לשלבים קודמים של הקפיטליזם העולמי; וכתוצאה מכך בשלב זה של הקפיטליזם אנו עומדים בפני הנתק המשמעותי ביותר.

מנגנון שמעניק גיבוי אידיאולוגי להון, הוא תרבות הצריכה הגלובלית. זוהי תופעה המוכרת לנו עוד מן השלבים המוקדמים יותר של הקפיטליזם. ככל שצורכים תרבות גלובלית רוצים עוד יותר ממנה. סלבוז'יץ השווה זאת לצריכה של קוקה קולה. ככל ששותים ממנה יותר, כך נעשים צמאים יותר, וכך גובר הצורך לשותות ממנה עוד. בשל טעמה המר-מתוק המוזר, לעולם איננו מרוויים את צמאוננו באמת. הפרדוקס הוא שקוקה קולה אינו מוצר צריכה רגיל, אלא מוצר צריכה אשר תכונותיו החומריות עצמן הן מלכתחילה תכונותיו של מוצר צריכה. הוא נועד להיות מוצר צריכה ותו לא. תהליך זה בא לידי ביטוי נחרץ במקרה של קוקה-קולה דיאטטית נטולת קפאין (Caffeine Free Diet Coke). אם אנו שותים משקה בשביל הערך התזונתי ובשל הטעם, כאן הערך התזונתי מושהה והקפאין כמרכיב עיקרי בטעם ניטל ממנו. כל מה שנותר הוא מסווה, מראית עין, הבטחה מלאכותית של חומר ללא תכלית. כאן עומד לפנינו הפרדוקס של חברת הצריכה הגלובלית המשלב מסקנות מעבודותיהם של מרקס, פרויד ולקאן: ככל שאתה מרבה בשתיית קוקה-קולה, כך אתה צמא יותר; ככל שאתה מרוויח יותר, כך אתה רוצה יותר; ככל שאתה מציית לסופר-אגו, כך גוברת תחושת האשם; ככל שאתה קונה יותר, עליך להוציא עוד יותר. פרדוקס צריכה זה מטשטש את הדכאנות של הקפיטליזם הגלובלי והופך את הסובייקט הצרכני לחלק אינטגרלי מן השיטה.

הסחת הדעת ההמונית הזאת מבוססת על הסבתה של התשוקה אל עולם הצרכנות בלבד. בעולם בו בני אדם מאבדים את שמוניהם, החפצים הופכים למותגים, והמותגים זוכים לשמות פרטיים המפעימים את הדמיון והלב באמצעות פעלולים, אסוציאציות של תשוקה מינית ואסטרטגיות של שכנוע שאף מסיונר עוד לא המציא. התוצאה היא אובדן של כל תשוקה, לרבות התשוקה להבין ואפילו התשוקה להתנגד (*פורסטר 2002).

תרבות הצריכה הבלתי ניתנת לסיפוק מייצרת את מה שמרקוזה כינה אסימילציה בין המרחב הציבורי והמרחב הפרטי. היא מחסלת את כל היסודות האופוזיציוניים, מצמצמת את מרחב הדיון ואת אפשרות ההתנגדות. פעם היה תפקידה של התרבות להטיח ביקורת בפוליטיקה ולספק כלים הנחוצים לביקורת. יעודה זה של התרבות השתבש לו בעולם של ההון הגלובלי. דיבור על ניצול, מעמדות, הסכמים קיבוציים, שכר מינימום, או סולידריות ניתפס כאנכרוניסטי וסחרורי.

למכלול האידיאולוגי הזה שמסתיר את הצד המדכא של הקפיטליזם בתוך חרושת התרבות יש עוד נדבך מעניין ומסקרן. אני מתכוון למבנה הידע עצמו. הרבה מחסידיה של הגלובליזציה נוהגים להכריז על קיצו של העולם כפי שאנו מכירים אותו ועל הולדתו של עולם חדש. כך עשה תומס פרידמן כשהכריז על כך שהעולם בן 10. תם העולם הישן. בכך הוא הלך בעקבותיהם של נביאים אחרים שהכריזו על בואו של המשיח. למשל, דניאל בל שהכריז בסוף שנות החמישים על "קץ האידיאולוגיה"; או פרנסיס פוקוימה שהכריז על "קץ ההיסטוריה".

קץ ההיסטוריה הוא מעין פעולה של דיבור (speech act) מהלך אקסיומטי כפי שמכנים זאת דלז וגואטרי שעוזר לטרופ לנו את הקלפים ולהגדיר את מסגרת הדיון מחדש. כמו במתימטיקה, כמו בפסיקה, האקסיומטיקה מהווה מעין נקודת עצירה וסידור מחדש שמונע מן השטפים הסמיוטים להמלט לכל עבר. ההכרזה של "קץ ההיסטוריה" הוא מהלך אקסיומטי של הצפנה. מהלך טמפורלוצנטרי המצפין את המימד הדכאני של הקפיטליזם הגלובלי. לא רק שההכרזה על הקץ הינן בעלות אופי טלאולוגי של תכלית המצדיקה את עצמה ואת הקיים, אלא שהם גם מקבלים גוון ריליגיוזי, כמעט דתי. ההכרזה על הקץ כמוה כמעט כמו ההכרזה על בואו של המשיח.

קץ ההיסטוריה הוא למעשה הכרזה של נצחוננו של המערב ומשמעותו שהכל צפוי מבחינה פוליטית. "הקץ" הוא גם שחרורו של האדם במובן ההגליאני ויצירה של היסטוריה אוניברסלית

הפרדוקס הוא שהנסיונות להצהיר על היסטוריה אוניברסלית של העולם מתנפצות עתה אל מול הריבוי והפיצול של היסטוריות, של לאומים או של קבוצות. אונסקו מנסה בימים אלה לכתוב היסטוריה של העולם. מאות ההיסטוריונים שיושבים על המדוכה מבקשים לכרוך ביחד את האומות השונות על מנת להחליט על היסטוריה מוחלטת ואחידה (* Featherstone 2001). אולם בעולם של מודרניות מרובה, של מחשבה פוסטקולוניאלית ורב-תרבותיות קשה לדבר על כרך אחד אחיד ונטול הפרעות של היסטוריה עולמית. הניסיון הזה של book-binder נידון לכישלון מראש. לא רק משום שההיסטוריונים מלאומים שונים אינם מסכימים על כך, אלא שגם הויכוח בתוך מדינת הלאום עצמה לא נגמר.

מה שמעניין הוא שבזמן שהנרטיבות הגדולות מתפרקות והתביעות לריבוי ושונות רב-תרבותיות הופכות להיות נוכחות יותר, דווקא אז מוצגת פרדיגמה אחת גדולה של קץ ההיסטוריה. המהלך הזה נעשה יותר מובן דווקא לאור הנסיונות לאתגור של תפיסה אוניברסלית אחת. משמעותה נסיון למחיקה של כל ההיסטוריות האלטרנטיביות להיסטוריה (ולעתיד) של המערב. הטענה לקץ ההיסטוריה משמעותה אם כך "קץ ההיסטוריות". כפי שטענתי בתחילתה של הרצאה זו, הטענה לקץ ההיסטוריה מנתקת את הדיבור על גלובליזציה מן ההיבטים הדכאניים שלה וממקמת אותה תוך פעולה של תרגום בשדה אחר, בשדה התרבות וההיסטוריה.

אחד המקורות החשובים לאידיאולוגיה זו הוא הפאקס אמריקנה (pax americana) והניסיון האמריקני ליצור מערכת בינלאומית המשוחררת מכבליהן של אידיאולוגיות מתחרות לאלה של השוק המוניטרי. מה שטוב לארה"ב ניתפס כטוב לעולם כולו. באירופה מקורן באיחוד האירופי, במטבע האחד ובתפיסות הפוסטלאומיות שלהן. האיחוד האירופי מבטיח את עצמו באמצעות הקמת בלוק שיבטיח שעניינים פוליטיים ותרבותיים לא יהיו תוצאה של הגיון השוק לבדו. חלק מן הדיון הזה אינו רלבנטי לאיזורים אחרים של הגלובוס. כמו שאמר פעם ג'ורג' ברנרד שאו: "האדם הסביר מתאים את עצמו לעולם; האדם הבלתי סביר מנסה להתאים את העולם אליו." (* Beck 2001). קרנות המטבע, הבנק העולמי, ארגון הסחר מתנהגים כאדם הבלתי סביר.

לקראת פרדיגמה חדשה

כפי שכבר טענתי הקפיטליזם הגלובלי של ההון לא לווה בהתפתחות מקבילה של חברה גלובלית אלא רק במראית עיין סמבולית שלה שכן כולנו לובשים ג'ינס ושותים קוקה-קולה. היחידה הפוליטית הרלבנטית נותרה מדינת הלאום. חשוב לומר את זה בצורה ברורה משום שחסידי הגלובליזציה מדברים על חוסר היכולת של מדינת הלאום לשלוט בתחומים מסוימים. עדיין המדינה היא הישות היחידה שיכולה להטיל מיסים, היא עדיין הישות היחידה שיכולה לגייס מאבקים צבאיים והיא עדיין הגוף שיכול לווסת מהלכים כלכליים ללא המדינה. במובן זה, הגלובליזציה לא שחקה את כוחה של מדינת הלאום, אולי אפילו חיזקה אותה.

למדינה יש כוח להלחם בפונדמנטליזם הזה אולם לא בטוח שיש לה אינטרס. איגנסיו ראמונה הציע למדינה לבטל את מקלטי המס, אותן מובלעות של בנקאות חשאית המעבירות הון בסיטונאות ממקום למקום; ולהטיל מס על רווחי הון כתביעה דמוקרטית אזרחית. למשל, מס של 0.1% בלבד, עשוי להכניס למנגנונים בינלאומיים סכום של 166- מיליארד דולר, בערך פי שניים מן הסכום שנדרש לטענתו על מנת למגר את העוני. המאבק הזה עוד לא יצא לדרך, וכבר עומדים העתוננים הליברלים בפרץ. הוול סטריט ז'ורנל כתב על הצעות אלה "כאשר קוראים את העיתון של ראמונה, נוצר הרושם שמחזיקים ביד סמרטוט טרוצקיסטי שאדם עם תספורת גרועה והתנהגות דוחה מחלק בקרן הרחוב ביום סוער". המדיניות הכלכלית של עיתון הארץ אינה שמרנית פחות.

בישראל חשוב לדבר על המעמד של המדינה ביחס לגלובליזציה משום שאנו נתקלים פה בהתפתחות מטרידה. מצד אחד, ישראל מתעלמת מן הגלובליזציה בזירה המוסרית והפוליטית. העולם לא מעניין אותנו אם זה קשור בזכויות אדם, פשעים נגד האנושות, ואמנות בינלאומיות חשובות אחרות. מצד שני ישראל מאמצת מדיניות כלכלית אשר מתחבאת מאחורי האידיאולוגיה של הגלובליזציה במיוחד מאז התכנית הכלכלית של 1985. אז למשל נכנס למילון המושגים שלנו המושג "הפרטה" ו"ליברליזציה". אז נפתח הקניון הראשון שהביא בעקבותיו לפתיחתם של 50 קניונים גדולים, כאתר מוזיאולי של תרבות הצריכה הישראלית (*רם 1999). הקניון האחרון שנפתח בתל-אביב הכריז על עצמו כעל "עיר בתוך קניון". מיצוי של המצב החברתי של ישראל בעידן הקפיטליזם הגלובלי (רם 1999). הייתי יותר מאושר לו היו מתהפכות היוצרות. ישראל ניצבת היום באחד המקומות הראשונים בעולם המערבי בדפוסי האי-שוויון שלה. בתחילת שנות התשעים חוקקו

לסכום, אני מציע להבין את תופעת הגלובליזציה מתוך הדיאלקטיקה המאפיינת אותה. דיאלקטיקה זו מיטשטשת על ידי השיח הדומיננטי (אשר עוסק בעיקר בפן התרבותי) אשר תולה יהבו בתופעת הגלובליזציה כגאולה החילונית החדשה ומטאטא את השלכותיה הקשות מתחת לשטיח. אני רוצה לסכם ולטעון כי יש להבין את התופעה מתוך חיבור הנתקים שמייצרים שני השיחים הללו ומתוך פרדיגמה חדשה. אנו זקוקים לפרדיגמה חדשה בסוציולוגיה ובפילוסופיה הפוליטית, כזו שתארגן את הקשר בין חברה וכלכלה. כזו שתניח כהנחת יסוד שבדומה לריבונות הפוליטית או הבטחונית, יש לדבר על ריבונות חברתית של מדינה שהיא בלתי ניתנת להעברה ובלתי ניתנת לחלוקה.

ביבליוגרפיה

- אופיר עדי (2000) **לשון לרע**. תל-אביב: עם עובד.
- סלבווי ז'יז'ק (2000) **על הסופר-אגו ורוחות-רפאים אחרות**. תל-אביב: רסלינג.
- פורסטר ויויאן (2002) **קללת הכלכלה**. תל-אביב: שוקן.
- רם אורי (1999) "בין הנשק והמשק: ישראל בעידן העולמקומי" **סוציולוגיה ישראלית**, ב (1): 99-145.

Albrow Martin (1996) **The Global Age**. Oxford: Polity Press.

Beck Ulrich (2001) "Redefining power in the global age: Eight theses" **Dissent**, Fall 2001.

Deleuze Gil, and Felix Guattari.(1987). **A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia**. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Featherstone Mike (2001) "Postnational flows, identity formation and cultural space" in Ben-Rafael Eliezer (ed.) **Identity, Culture and Globalization**. Leiden, Boston, Koln: Brill. Pp. 482-526.

Guillen F. Mauro (2001) "Is globalization civilizing, destructive and feeble? A critique of five key debates in the social science literature" **Annual Review of Sociology**, 27: 235-260.

Held David (1995) **Democracy and the Global Order**. London: Polity Press.

Jameson Fredric and Masao Miyoshi (1998) **The Cultures of Globalization**. Durham: Duke University Press.

Lindert H. Peter (2001) **Does globalization make the world more unequal?** Working Paper 8228. Cambridge: National Bureau of Economic Research.

O'Rourke H. Kevin (2001) **Globalization and Inequality: Historical Trends**. Working Paper 8339. Cambridge: National Bureau of Economic Research.

Sen Armatya (2002) "How to judge globalism" *The American Prospect*, 13 (1). January 14, 2002.

Sim Stuart (1999) **Derrida and the End of History**. Cambridge: Icon Books.

Stiglitz E. Joseph (2002) "Globalism's discontents" **The American Prospect**, 13 (1), January 14, 2002.

Wallerstein Immanuel (2000) "Globalization or the age of Transition? Long-term view of the trajectory of the world system" **International Sociology**, 15 (2): 251-267.

Weisbrot Mark et. al. (2000) **Growth may be good for the poor – but are IMF and World Bank policies good for growth?** Briefing Paper. Washington: Center for Economic and Policy Research.

Wimmer Andreas (2001) "Globalizations Avant la Lettre: A comparative view of Isomorphization and heteromorphization in an Inter-connecting world" **Society for Comparative Study of Society and History**, 43: 435-466.

